

QARAQALPAQ FOLKLOR TEKSTLERINDE «MIYMANDOSLIQ» KONCEPTINIŇ SÁWLELENIWI

Bekbergenov Qıdırbay Ayjarıkovich

*Ózbekstan Respublikası İlimler akademiyası Qaraqalpaqstan bólimi
Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim-izertlew institute, Nókis*

Dúnya júzi xalıqlarınıń kópshiliginde miymandı jıllı júzli kútip alıw dástúri bar hám olar milliy qádiriyatlar qatarında qádirlenedi. Qaraqalpaq folklorı qaraqalpaq xalqınıń kóp ásirlik dástúrlerin belgili dárejede ózinde qáliplestirgen. Qaraqalpaqlardıń turmıs tárizi awqat tayarlaw, awqatlanıwǵa kerekli azıqlardı tańlaw, awqattı qabıllaw miymandoslıq dástúrlerine tiykar saldı.

Qaraqalpaqlarda miymandoslıq dástúrińiń qáliplesken bir qatar ádebi hám májbúriyatları bar: miymanǵa húrmet kórsetip sálem beriw, jıllı júzlilik penen qarsı alıw, hal-awhal sorasıw, sıylap tóрге otırǵızıw, dásturxandı mol azıq-awqatlıq zatlar menen toltırıw.

Qonaqtı jıllı júzli kútip alıw, sıpayılıq kórsetiw, al qonaqtıń úy iyesine jaqsı kútip alǵanı ushın minnetdarshılıq bildiriwi – etikettiń qáliplesken qaǵıydaları bolıp, olar folklor tekstlerinde óziniń ayqın kórinisin tapqan: Birewden túslik *jeseń, Úyińe kel de, Qazan-oshadıńdı saylay ber¹*. Jolawshıǵa óz úyiniń tórin berip, azıq-awqat penen sıylaw yarım kóshpeli jasaw tárizi ushın úlken áhmiyetke iye dástúrlerdiń biri. Xalıq arasında úyge kelgen adamdı, meyli shaqırılǵan, meyli shaqırılmaǵan bolsın jaqsı kútip alıp, sıylaw úy iyesiniń májbúriyatı sanalǵan. Mısallar: *Miyman – atańnan ullı; Qonaq kelse jatsınba; Qonaǵına qır kórsetseń, Stıyınıń qádiri keter* [Қарақалпақ фольклоры, 2015].

Qaraqalpaqlardıń yarım kóshpeli jasaw tárizi qıyın hám awır turmısı olardıń óz ara qarım-qatnası, bir birewge járdem qolın sozıwı miymandoslıq dástúrinde óz kórinisin tabadı. Jolawshı qanday da sebepler menen ózge jurtta ózine tanıs emes úyge qonaq bolıp kelgende úy iyesiniń miymandoslıq dástúrleri qaǵıydaların saqlap qatnas jasawı úrdiske aylanǵan.

Qaraqalpaqlardıń miymandoslıǵı olardıń milliy mentaliteti menen tıǵız baylanıslı. Qaraqalpaq miymandoslıq dástúrinde ashıq kewillilik, aq kókireklilik birinshi orında turadı. Qonaqtıń keliwi quwanış, baxıt hám jaqsılıq keltiredi, úyge miyman kelse, miyman menen iyman keledi, qonaǵı kóp úyde bereket bar, qonaq kelse úyge payız keledi usaǵan túsinipler qáliplesken. Qonaq kim bolıwına qaramastan oǵan húrmet-izzet kórsetilip, dıqqat orayında bolǵan. Olar biytanı miymandı da ashıq kewil menen qarsı alǵan. Mısallar: *Qonaq óz ırısqsın ala keler; Dáwletliniń qos qonaǵı bir keler. Miyman keler esikten, Írisqı kirer tesikten; Kúte almaǵan miymandı, Bilmeydi hasla iymandı; Kebir tońbas, tentek ońbas, Iymansızdıń úyine qonaq qonbas*. Sonıń menen birge kelgen hár bir miyman jańalıq alıp keledi

dep te isengen. Folklor tekstlerinde qonaqqa arnap bay dasturxan jayıw, qonaqtı jaqsılap sıylap, húrmet kórsetip bolıp onnan jol bolsın soraw dástúrleri de bar: *Batır «usı ilashıqqa túseyin, tilge túsingendey maqluq bolsa, jol sorayın» dep attan túsip ishkeri kirdi. Qarasa, bir hayal otır. Hár iyninde bir adam otırǵanday júdá tolı iri eken. Batırdı kóriwden «keliń» dep kórpeshe tósedı. Batır joqarı shıqtı. Shay-suw ishti. Sol hayal batırdan jol bolsın soradı* [Qaraqalpaq фольклоры, 2015]. Ásirese dástanlarda batır qaharman ózge jurtlarǵa barıp qalǵanda, onnan jol bolsın soraw dástúri bar:

- Qaysı baǵdıń gúliseń?

Qay shámenniń búlbili?

Qay tánirdiń sen qulı?

Qaysınday baydıń ulısań?

Qay patshaniń qol astı?

At oynatıp kelipseń,

Jol bolsın sizden soramaq,

Ol bizlerge wájipti (Edige) [Qaraqalpaq фольклоры, 2009].

Házirgi qaraqalpaq tilinde «qonaq bolıw», «qonaq jay», «qonaq úy», «qonaq ası» sóz dizbekleri aktiv qollanıladı. Folklor tekstlerinde de olardı ushıratıwǵa boladı: *Keshte qonaq jay izlep júrip, úlken dárwazanıń aldında bir aq saqallı ǵarrını kórdi, oǵan qos qollap sálem berdi (Ertekten).*

Qonaqqa shaqırılıw – adamlardıń belgili bir waqıyaǵa baylanıslı jıynalıwı. Tiykarınan bul shańaraq, turmıs salt-dástúrleri (perzent tuwılıw, súnnet toy, neke toy), ulıwmaxalıqlıq bayramlar (Nawrız bayramı), diniy bayramlar (Oraza, Qurban Hayıt) yamasa basqa da jıyınlar (sadaqa, jan sadaqa) t.b. Folklor tekstlerinde qonaq shaqırıwdıń ózine tán ádebi, qádeleri, etiketi de aytıladı. Onda tek shaqırǵan jerge barıp, shaqırmaǵan jerge barmaw kerekligi aytıladı: *Shaqırmaǵan jerge barma, Shaqırǵan jerden qalma; Shaqırǵan jerge erinbe, Shaqırmaǵan jerde kórinbe; Shaqırıwsız barǵan tóseksiz otırar* [Qaraqalpaq фольклоры, 2015].

Shaqırılmaǵan qonaqtı da xalıq xosh kórmeydi: Jaǵımsız qonaq jatar waqta keledi. Shaqırıqqa óz waqtında barıw kerek, sonday-aq aldına qoyǵan zatlardı jey bermey, mádeniyatlı bolıp, etiketti saqlaw kerekligi de aytıladı: *Toyǵa barsań burın bar, Burın barsań orın bar; Beredi dep ishe berme, Semiz degenge ise berme* [Qaraqalpaq фольклоры, 2015].

Qaraqalpaqlarda dástúr boyınsha qonaqqa úsh kún húrmet kórsetiledi. Eger úsh kúnnen asıp ketse, miymandoslıq mádeniyatınıń dástúri boyınsha ne maqsette kelgenligi soraladı: *Mergen úsh kún balanıń úyinde jatıp, Ormanbet biyge barıp, kelgen jumısın aytadı* [Qaraqalpaq фольклоры, 2015].

Folklorlarda «qonaqqa shaqırılıw», «miyman bolıw» sóz dizbekleri «bayram» túsinigi menen baylanıslı. Qaraqalpaq dástanlarında qonaqlar shaqırılıp, zıyapat

beriledi, dasturxan jayıladı, úlken toy-tamashaǵa aynaladı: *Aralap júrse, bir ullı toyǵa dus keldi. Qız da toydan payın jeydi. Onda palwan tutısıw, qoshqar urıstırıw hám basqa da hár qıylı oınları boladı. Áne keshke taman eń sońında altın qabaq attıradı. (Ertekten).*

Eli-xalqın jıydırdı,
Mal hasılın soydırdı,
Tórtkúllep oshaq oydırdı,
Qulaqlı qazan mindirdi,
Erinbey xalqım jesin dep,
Pátıya-duwa bersin dep, ... (Edige) [Қарақалпақ фольклоры, 2009]
Qosıqlar aytıp,
Qırıq kún toy-tamasha bolıp,
Qız-kelinshek ketti sholıp (Qoblan) [Қарақалпақ фольклоры, 2009]

Qaraqalpaq miymandoslıq konceptinde «qudayı qonaq» túsinigi de bar. «Qudayı qonaq» dep shaqırılmaǵan qonaqqa qarata aytıladı. Folklor tekstlerinde de «qudayı qonaq» ushırasadı: *Jigit shettegi bir úyge «qudayı qonaq»pan dep kirip baradı* [Қарақалпақ фольклоры, 2009]

Solay etip, folklor tekstlerinde keń orın alǵan «miymandoslıq» konceptiniń milliy mádeniy ózgeshelikleriniń kórinisin izertlew arqalı olardıń quramalı mentallıqqa iye ekenligin ańlawımız múmkin. Onda «miymandoslıq» hám «miyman» konceptleri óz aldına mádeniy taraw sıpanında alıp qaralıp, olarsız qaraqalpaqlardıń turmısın kóz aldımızǵa keltiriwimiz qıyın.

ÁDEBIYATLAR

1. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 77-87-томлар. – Нөкис: Илим, 2015.
2. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 88-100-томлар. – Нөкис: Илим, 2015.
3. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 67-76-томлар. – Нөкис: Илим, 2014.
4. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 9-13-томлар. – Ташкент: Маънавият, 2009.